

І. С. ХМЕЛЬОВА

Ілона Євгеніївна Хмельова, аспірант Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЕФЕКТИВНІСТЬ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА (НА ПРИКЛАДІ ІНСТИТУТУ ВИЗНАННЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ)

Проблема ефективності міжнародного права є досить актуальною. Адже посилання на його неефективність часто стає аргументом на користь тези про те, що міжнародного права не існує, або що воно не може розглядатися як оптимальний регулятор міжнародних відносин. Слід наголосити, що інститут визнання, який має значний вплив як на міжнародне право, так і на міжнародні відносини, слугує хорошим прикладом для характеристики явища ефективності міжнародного права.

Багато наукових праць юристів-міжнародників присвячені як інституту визнання, так і питанню ефективності міжнародного права. Проте мало дослідженим залишається співвідношення між цими аспектами, а також сучасні тенденції, які притаманні міжнародному праву у цих сферах. Стаття має на меті дослідження поняття ефективності міжнародного права (а також складових цього поняття), доведення того факту, що міжнародне право не може вважатися неефективним.

У доктрині немає однозначного підходу до того, яке визначення можна дати поняттю «ефективність міжнародного права». Професор *Jean d'Aspremont (University of Manchester)* зазначає, що концепція ефективності не є сталою. Відкидаючи ідею про ефективність як виконання державою міжнародних правил, він визначає ефективність як інтеграцію «реального світу» фактів у правову концепцію міжнародного права. Ефективність виступає своєрідним «містком» між світом ідей (тобто світом міжнародного права) і реальним світом.

Американський професор *Liam Murphy (New York University Law School)* звертає увагу на відмінності між кількома різними ідеями щодо ефективності міжнародного права. Перша з концепцій розглядає ефективність як рівень поваги держав до міжнародно-правових норм. Підставою для такого підходу є той факт, що без дотримання державами міжнародне право начебто не має юридичної сили. Мерфі визнає недолік цього підходу – нездатність з'ясувати, чому держава вважає за краще не дотримуватися норм міжнародного права. Також Мерфі пропонує визначати ефективність таким чином: 1) рівень, до якого міжнародне право індукує відповідність (або іншим чином впливає на правову поведінку); або б) рівень дотримання міжнародних норм урядовими установами і громадянським суспільством.

За словами професора *Timothy Meyer (University of Georgia School of Law)*, ефективність міжнародного права повинна розглядатися в ширшому сенсі, наприклад, зосереджуючись на тому, як добре міжнародне право вирішує певну конкретну проблему. Оцінка рівня дотримання міжнародного права сама по собі є проблематичною, оскільки вона не враховує зовнішніх факторів, які можуть вплинути (на краще або на гірше) на певну міжнародну проблему. Наприклад, скорочення викидів парникових газів державою може мати більше зв'язку з внутрішнім економічним спадом, а не з дотриманням власних зобов'язань в рамках певної екологічної конвенції¹.

Слід зазначити, що про неефективність міжнародного права загалом, як правило, говорять через неефективність певної галузі чи інституту. Наприклад, експерти з міжнародних відносин часто ставлять питання, чому, незважаючи на положення Статуту ООН, держави як і раніше вдаються до застосування сили. Пояснення цьому факту різні. Дослідники посилаються на те, що правила, які регулюють застосування сили, застаріли і не забезпечують достатнього захисту для держав. Вони також наголошують на «подвійних стандартах» міжнародного права, що дозволяє багатим і могутнім державам діяти безкарно, в той час як слабкі й бідні держави несуть відповідальність за свої діяння. Інші звинувачують у всьому особливий статус, що надається п'ятим постійним членам Ради Безпеки (зокрема, право вето). Проте всі згодні з тим, що заборона застосування сили є менш ефективною, ніж різні норми та принципи в інших сферах міжнародного права. Також важливою необхідністю тлумачення принципу, що забороняє застосування сили, відповідно до реальності XXI століття².

З цього приводу слід зазначити, що норми міжнародного права щодо незастосування сили чи непорушності кордонів, звісно, є надважливими. І порушення таких норм привертає багато уваги та не може бути непоміченим. Проте несправедливо говорити, що міжнародне право є неефективним в цілому. Адже є багато прикладів, коли міжнародно-правові норми щоденно ефективно регулюють відносини між відповідними суб'єктами (наприклад, міжнародне морське право, міжнародне економічне право тощо).

Крім того, кожна специфічна сфера міжнародного права може мати власні критерії ефективності. Наприклад, дослідники ефективності міжнародних судів виділяють такі питання: *Case-Specific Effectiveness, Erga Omnes Effectiveness, Embeddedness Effectiveness, Effectiveness in Developing International Law*. Перший

вимір, ефективність для кожного конкретного випадку, оцінює, чи сторони конкретного спору слідує вказівкам суду – це питання, яке тісно пов'язане з дотриманням рішень міжнародних судів. Другий вимір, ефективність щодо міжнародної спільноти, оцінює, чи рішення судів мають системні прецедентні наслідки, які впливають на поведінку всіх держав, що підлягають юрисдикції трибуналу чи суду. Третій вимір, внутрішня ефективність, оцінює ступінь, в який суд втілює свої судження у внутрішніх правових системах, що дає змогу національним суб'єктам досягнути усунення можливих порушень за допомогою національних інструментів і уникнути необхідності в міжнародних судових процесах. Четвертий вимір, ефективність щодо розвитку міжнародного права, демонструє, як рішення судів сприяють створенню системи міжнародного судочинства чи юриспруденції (цей аспект має відношення до децентралізованого характеру міжнародно-правової системи і дискусій з приводу фрагментації міжнародного права). Ці виміри концептуально різні. Наприклад, рішення може бути проігноровано державою-відповідачем, але може спричинити цілий ряд політичних реформ в інших державах, які підпадають під юрисдикцію суду. Таке рішення буде мати низьку ефективність у цьому конкретному випадку, але високу ефективність *erga omnes*³.

Дуже слушною є думка про те, що порушення міжнародного права не означає, що міжнародне право не має ніякого значення або є неефективним. Різноманітні міжнародні кризи продемонстрували, що сильний вплив міжнародного права відображається в наступному:

- у державній чи міжнародній реакції на порушення міжнародного права;
- у реакціях порушника на такі заходи (наприклад, демонстрація більшого ступеня поваги до норм міжнародного права або використання міжнародної юридичної риторики для виправдання порушення відповідних норм);
- у наступних взаємодіях порушника й інших держав та міжнародних організацій, які підкреслюють загальну волю до врегулювання кризи⁴.

Хорошим прикладом для аналізу поняття ефективності міжнародного права може слугувати інститут визнання. На перший погляд, даний інститут може демонструвати повну неефективність міжнародного права. Адже багато дослідників ототожнюють визнання з політикою і наголошують на тому, що не існує жодних критеріїв для надання визнання, все відбувається на розсуд держави. Проте ще Г. Кельзен зазначав, що протиріччя та навіть абсурдні висновки при вивченні питання визнання часто спричинені тим, що як в доктрині, так і на практиці політична та правова складові визнання не розділяються між собою. Науковець вважав, що при кодифікації норм, які регулюють визнання, особливу увагу слід звернути саме на те, що сам термін визнання нібито складається з двох окремих частин: політичного та правового актів⁵.

Варто погодитися з тим, що універсальна кодифікація з питань визнання є можливим способом зменшити політичний вплив на даний інститут. І, на жаль, такої кодифікації досі не існує.

Комісія міжнародного права ще в 1949 р. включила до списку тем, відібраних для першочергової кодифікації, питання про визнання держав та урядів⁶. Однак у подальшому список було переглянуто, і питання визнання з нього зникло⁷. Деякі аспекти визнання порушувалися і при підготовці інших міжнародно-правових кодифікацій, проте такий частковий розгляд не є прийнятним.

Важливо зазначити, що окрім визнання зі списку тем були виключені ще три, проте до їхнього розгляду в подальшому повертались в тому чи іншому форматі. Тема визнання, на жаль, не підіймалась⁸. Крім того, негативною стороною даної ситуації було те, що Комісія з самого початку мала намір розглядати лише визнання держав, у той час як визнання урядів було визначено таким, що не може бути підпорядкованим правовому регламентуванню. Те ж стосувалось і визнання воюючої сторони⁹.

Проте відсутність такої кодифікації не зупинила розвиток інституту визнання, в рамках якого вирішуються питання з ефективного врегулювання новітніх міжнародних відносин.

Наприклад, сучасна практика міжнародних відносин дає змогу говорити про можливість визнання або невизнання представницького органу держави – парламенту. Дана новела, зокрема, має місце у заяві Верховної Ради України «Про невизнання Україною легітимності виборів до Державної Думи Федеральних Зборів Російської Федерації сьомого скликання, їх результатів і правових наслідків та, відповідно, складу, повноважень, актів та рішень Державної Думи Федеральних Зборів Російської Федерації сьомого скликання»¹⁰. Таким чином, новелою сучасних міжнародних відносин є визнання парламентів як вид визнання. Цей вид визнання має особливу природу та правові наслідки. Іншим прикладом є поява нового субінституту – визнання держав міжнародними організаціями. Тобто, можна спостерігати прогресивний розвиток інституту визнання, а отже, говорити і про його ефективність для регулювання сучасних міжнародних відносин.

І навіть такий заполітизований інститут міжнародного права як визнання може бути прикладом того, що в міжнародному праві поступово відбуваються зміни і воно стає все ефективнішим. Наприклад, на сьогодні вже можна говорити про те, що має існувати відповідальність за протиправне надання визнання, особливо якщо воно пов'язане з агресією та порушенням імперативних принципів міжнародного права. Хоча традиційно вважалося, що держава може надавати визнання на власний розсуд, в сучасному міжнародному праві переважає думка про те, що визнання певного утворення всупереч позиції всіх або більшості членів міжнародного співтовариства не є суверенним правом держави. Одиначне визнання певного утворення (у поєднанні зі збройною інтервенцією та за відсутності будь-якого багатостороннього переговорного процесу), яке супроводжується протестом чинного уряду і відразу ж після якого має місце анексія державою, що надає визнання, відповідної території, не може відповідати сучасному міжнародному праву. Саме тому Томас Д. Грант робить висновок: якщо існує таке явище, як протиправний акт визнання, то, наприклад, визнання

Росією Криму є саме таким протиправним актом¹¹. Звісно, наразі існує питання про реалізацію відповідальності порушника. Проте сама докорінна зміна підходів і розуміння того, що визнання не може надаватися свавільно, вже доводить ефективність міжнародного права.

Тобто інститут визнання демонструє, що ефективність міжнародного права залежить не лише від його сучасних ознак, а й від процесів, які наразі відбуваються і програмують його подальший розвиток. Адже міжнародне право – це не лише сукупність норм і принципів, це й процес.

Загалом, можна зробити наступні висновки.

– У доктрині немає єдиного підходу до розуміння ефективності міжнародного права.

– Міжнародне право є ефективним, незважаючи на те, що воно порушується. Дотримання норм міжнародного права не можна прирівнювати до поняття «ефективності».

– Різний ступінь ефективності можна побачити як у різних галузях та інститутах міжнародного права, так і в межах одного інституту або галузі.

– Інститут визнання доводить ефективність сучасного міжнародного права. На його прикладі можна зробити висновок про те, що міжнародне право охоплює все більше коло суспільних відносин, поступово зменшує вплив політичних чинників та знаходить нові концепції і підходи, що допомагають ефективно вирішувати проблеми, які існують на міжнародній арені.

¹ Gary J. Shaw The Idea of Effective International Law // American Society of International Law : [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.asil.org/blogs/idea-effective-international-law>

² Challenges to the effectiveness of international law // Oxford University Press : [Electronic resource]. – Access mode: <http://blog.oup.com/2014/04/challenges-to-the-effectiveness-in-international-law-pil/>

³ Laurence R. Helfer The Effectiveness of International Adjudicators // Oxford Handbook of International Adjudication 464–482 (Karen J. Alter, Cesare Romano & Yuval Shany eds., 2014) : [Electronic resource]. – Access mode: http://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5452&context=faculty_scholarship

⁴ Sangmeister Bernadette. The (in-) effectiveness of international law: A critical analysis of the rational choice theory in the light of the Ukrainian crisis 2014 // Victoria University of Wellington, New Zealand : [Electronic resource]. – Access mode : <http://researcharchive.vuw.ac.nz/xmlui/bitstream/handle/10063/3541/thesis.pdf?sequence=2>

⁵ Jonte van Essen. De Facto Regimes in International Law // Merkourios International and European Security Law 2012. – Volume 28. – P. 31–49. – P. 605 : [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.merkourios.org/index.php/mj/article/viewFile/41/47>

⁶ Дмитрієв А. І. Міжнародне публічне право : навч. посіб. [текст] / А. І. Дмитрієв, В. І. Муравйов ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко, Л. В. Губернський. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 640 с. – С. 122.

⁷ Фельдман Д. И. Признание государств в современном международном праве [текст] / Д. И. Фельдман. – Казань : Изд-во Казанского университета, 1965. – 260 с. – С. 35–36.

⁸ Origin and background of the development and codification of international law : [Electronic resource]. – Access mode: http://legal.un.org/ilc/ilcintro.htm#_ftn82

⁹ Survey of International Law in Relation to the Work of Codification of the International Law Commission // A/CN.4/1/Rev.1 : [Electronic resource]. – Access mode : http://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_1_rev1.pdf

¹⁰ Про Заяву Верховної Ради України «Про невизнання Україною легітимності виборів до Державної Думи Федеральних Зборів Російської Федерації сьомого скликання, їх результатів і правових наслідків та, відповідно, складу, повноважень, актів та рішень Державної Думи Федеральних Зборів Російської Федерації сьомого скликання» : постанова Верховної Ради України від 20 вересня 2016 № 1527-VIII : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1527-19>

¹¹ Grant Thomas D. Aggression against Ukraine. Territory, Responsibility, and International Law [text] / Thomas D. Grant. – Palgrave Macmillan, 2015. – 320 p. – P. 41.

Резюме

Хмельова І. Є. Ефективність міжнародного права (на прикладі інституту визнання в міжнародному праві).

Проблема ефективності міжнародного права є актуальною та потребує детального вивчення. Стаття присвячена визначенню поняття «ефективність міжнародного права», а також оцінці такої ефективності для регулювання сучасних міжнародних відносин. Підкреслюється, що інститут визнання слугує хорошим прикладом для характеристики явища ефективності міжнародного права. На прикладі інституту визнання доводиться, що міжнародне право є ефективним та прогресивно розвивається. Нові підходи в рамках інституту визнання у міжнародному праві демонструють, що міжнародне право поступово нівелює політичний вплив. Новели даного інституту – це приклад того, що міжнародне право є ефективним регулятором сучасних міжнародних відносин. Також зазначається, що критика міжнародного права часто є необґрунтованою та необ'єктивною. Водночас звертається увага на необхідність розробки єдиних критеріїв для визначення ефективності міжнародного права задля його подальшого вдосконалення.

Ключові слова: міжнародне право, визнання в міжнародному праві, ефективність міжнародного права, інститут визнання, міжнародні відносини.

Резюме

Хмелева И. Е. Эффективность международного права (на примере института признания в международном праве).

Проблема эффективности международного права является актуальной и требует детального изучения. Статья посвящена определению понятия «эффективность международного права», а также оценке такой эффективности для регулирования современных международных отношений. Показано, что институт признания служит хорошим примером для характеристики явления эффективности международного права. На примере института признания доказывается, что международное право

является эффективным и прогрессивно развивается. Новые подходы в рамках института признания в международном праве демонстрируют, что международное право постепенно нивелирует политическое влияние. Новеллы данного института являются примером того, что международное право является эффективным регулятором современных международных отношений. Также доказывается, что критика международного права часто является необоснованной и необъективной. В то же время обращается внимание на необходимость разработки единых критериев для определения эффективности международного права для его дальнейшего совершенствования.

Ключевые слова: международное право, признание в международном праве, эффективность международного права, институт признания, международные отношения.

Summary

Khmeleva I. Effectiveness of international law (on the example of the institute of recognition in international law).

The problem of the effectiveness of international law is urgent and requires detailed research. The essay deals with the definition of “effectiveness of international law” with a view to assessing its effectiveness for contemporary international relations. The essay argues that the institute of recognition can serve as a good example for the characteristics of the phenomenon of international law efficiency. On the basis of the institute of recognition the essay stipulates that international law is progressively developing and effective. New approaches within the institute of recognition in international law demonstrate that international law is gradually eliminating the political influence. Novelties of this institute prove that international law is an efficient regulator of modern international relations. The essay also emphasizes that the criticism of international law is often unsubstantiated and biased. At the same time, the essay draws attention to the need of developing common criteria to determine the effectiveness of international law in order to ensure its further improvement.

Key words: international law, recognition in international law, effectiveness of international law, institute of recognition, international relations.